

Юрій МИСЛИВЕЦЬ, Максим ІМЕРІДЗЕ, Віктор ПУТНІКОВ

Yurii MYSLYVETS, Maxim IMERIDZE, Viktor PUTNIKOV

НАУКОВО-ОСВІТНІЙ ВИМІР ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ

THE SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL DIMENSION OF THE CIVIL EDUCATION OF THE NATIVE HIGH SCHOOL

Активне втілення ідей демократії та громадянської освіти міжнародними інституціями прискорює запровадження громадянської освіти в вітчизняних закладах вищої освіти, що фахово готують професіоналів різних спеціальностей.

Мета статті – дефінітивний аналіз деяких аспектів громадянської освіти у вищій школі.

Громадянську освіту майбутніх фахівців різних спеціальностей з вищою освітою можна визначити як певне особистісне новоутворення, формування якого відбувається в процесі реалізації навчальних і виховних систем професійної підготовки в закладах вищої освіти.

Висновки. 1. Громадянська освіта має всебічний характер. 2. Способи впровадження громадянської освіти в закладах вищої освіти різні за реалізацію цілей. 3. Складові громадянської освіти у закладах вищої освіти: громадянська компетентність; громадянська зрілість; громадянськість; глобальне громадянство; орієнтація на соціальну справедливість. 4. Громадянська освіта у вітчизняній вищій школі виступає у вигляді соціокультурних, ціннісно-ментальних, професійних, морально-етичних і інших знань, навичок та вмінь, що мотивують індивідуальну і групову активність особистості. 5. Тенденції впровадження громадянської освіти у закладах вищої освіти: «навчання через дію» і застосування набутих знань та навичок в житті, безпосередньо в університеті чи громаді, громадянська освіта включає в себе освіту з глобального громадянства (Global Citizenship Education) та освіту з прав людини (Human Rights Education) як одну з обов'язкових складових, спрямовану на прищеплення здобувачам вищої освіти цінностей, поглядів та поведінки, які підтримують відповідальне глобальне громадянство: творчість, інновації та відданість миру, правам людини та сталому розвитку. 6. Формування в здобувачів вищої освіти різних спеціальностей ключових компетентностей з громадянської освіти.

Ключові слова: громадянська освіта, здобувачі вищої освіти, заклади вищої освіти, громадянськість, громадянська компетентність, громадянська зрілість.

The active implementation of the ideas of democracy and civic education by international institutions accelerates the introduction of civic education in domestic institutions of higher education that professionally train professionals in various specialties.

The purpose of the article is a definitive analysis of some aspects of civic education in higher education.

Civic education of future specialists of various specialties with higher education can be defined as a certain personal formation, the formation of which occurs in the process of implementing educational and educational systems of professional training in institutions of higher education.

Conclusions. 1. Civic education has a comprehensive character. 2. Ways of implementing civic education in institutions of higher education are different for the realization of goals. 3. Components of civic education in institutions of higher education: civic competence; civic maturity; citizenship; global citizenship; orientation to social justice. 4. Civic education in a national higher education institution takes the form of socio-cultural, value-mental, professional, moral-ethical and other knowledge, skills and abilities that motivate individual and group activity of an individual. 5. Trends in the implementation of civic education in institutions of higher education: «learning by doing» and the application of acquired knowledge and skills in life, directly in the university or community, civic education includes global citizenship education and human rights education (Human Rights Education) as one of the mandatory components, aimed at instilling in students of higher education values, attitudes and behavior that support responsible global citizenship: creativity, innovation and commitment to peace, human rights and sustainable development. 6. Formation of key competences in civic education in students of higher education of various specialties.

Key words: civic education, students of higher education, institutions of higher education, citizenship, civic competence, civic maturity.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Становлення громадянської освіти у вищій школі вимагає розробки і реалізації цілеспрямованої політики з боку держави. Існування громадянського суспільства вимагає розгляду питання, про знання та вміння громадян для утвердження нового суспільства та успішної самореалізації в ньому, тобто постає проблема громадянської освіти у вітчизняній вищій школі. Через активне втілення ідей демократії та громадянської освіти міжнародними інституціями активізується запровадження громадянської освіти в вітчизняних закладах вищої освіти, що фахово готують професіоналів різних спеціальностей (Клюзко & Колесник, 2020: 4).

Як стверджує в своїх наукових дослідженнях Т. Шевчук: «Метою громадянської освіти та громадянського виховання є формування свідомого громадянина, патріота, професіонала – людини, якій притаманні особистісні якості й риси характеру, світогляд і спосіб мислення, почуття, вчинки та поведінка, спрямовані на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства як у світі так і в Україні». Маємо констатувати, що майбутнім бакалаврам або магістрам різних спеціальностей важливо володіти відповідними якостями і характеристиками, що формують його громадянську зрілість, громадянську культуру та громадянську позицію як особистості. На нашу думку, це основа громадянської освіти у вищій школі України (Шевчук, 2018: 85).

В наш час зростає науковий і суспільний інтерес до проблем громадянської освіти у закладах вищої освіти, що готують фахівців різних спеціальностей. Надзвичайно гостро у вітчизняному освітньому просторі стоїть питання створення умов для ефективної реалізації громадянського потенціалу молодого покоління. Оволодіння здобувачами вищої освіти високим рівнем громадянської освіти є необхідним чинником у розвитку громадянського суспільства та правової держави в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В педагогічній науці є багато наукових праць, присвячених дослідженню окремих аспектів проблеми впровадження громадянської освіти. Різні аспекти громадянської компетентності особистості досліджували такі вчені, як О. Пометун, Ю. Підлісна та інші. Проблема формування громадянської зрілості висвітлена в працях Т. Мироненко, О. Сухомлинської, Р. Хмелюк та ін. Громадянську освіту висвітлювали в своїх працях вітчизняні науковці К. Клюзко, Л. Колесник та інші.

У зарубіжній науковій розвідці проблемою формування громадянської зрілості, присвячено дослідження J. Westheimer, J. Kahne та ін.

Дослідження різних аспектів професійного становлення майбутніх фахівців різних спеціальностей, зокрема, шляхом громадянського виховання, висвітлювалося в наукових працях В. Андрущенка, М. Стельмаховича, Р. Хмелюк, М. Михайличенка, Н. Макогончук та ін. Враховуючи зазначене, вважаємо першочерговим

завданням даного дослідження – дефінітивний аналіз проблеми громадянської освіти у вітчизняній вищій школі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеними частинами загальної проблеми є висвітлення мотивації громадянської освіти у здобувачів вищої освіти різних спеціальностей в сучасних умовах.

Мета статті – дефінітивний аналіз деяких аспектів громадянської освіти у вищій школі.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні однією із важливих умов успішного розвитку системи громадянської освіти в закладах вищої освіти є партнерство держави та інститутів громадянського суспільства, співпраця різного рівня освітніх закладів. К. Ключко, Л. Колесник обґрунтовують, що дійсно «громадянин демократичного суспільства – це доброволець, а для інших – людина, яка бере активну участь у політичних процесах (голосує на виборах, формує комітети з метою громадського обговорення нагальних питань, бере участь в адвокаційних кампаніях)». Щораз більша кількість освітніх професійних програм закладів вищої освіти, спрямованих на підготовку фахівців різних спеціальностей й на виховання громадян. Тобто громадянська освіта у вищій школі є не окремим освітнім компонентом, а складовими деяких як обов'язкових, так й вибіркових компонентів (Ключко & Колесник, 2020: 8; Компетентності для культури демократії, 2024).

Поняття громадянської освіти прийшло до нас із зарубіжних країн, де цей напрям дослідження активно розвивався і розвивається як у теорії, так і на практиці. Зокрема, сьогодні, попри деякі розбіжності в підходах, фахівці США визначають три основних компоненти, що притаманні громадянській освіті, а саме: «формування знань, умінь і цінностей особистості» (Компетентісний підхід у сучасній освіті, 2004: 16). Т. Шевчук, спираючись на дослідження Б. Оскарссона, наводить список базових навичок, які можуть інтерпретуватися як компетентності в процесі громадянської освіти. Автор наголошує, що «це особистісні і міжособистісні якості, здібності, навички і знання, які виражені в різних формах і багатообразних ситуаціях роботи і соціального життя» (Шевчук, 2018: 87).

Реалізуючи мету нашого дослідження, маємо зауважити, що кожен заклад вищої освіти (ЗВО) є унікальним, а його люди – це найцінніший ресурс, за рахунок якого заклад набуває іміджу, здобувачів вищої освіти різних спеціальностей, які бажають у ньому навчатись, досвіду, інноваційних методів навчання. Якраз громадянська освіта у закладах вищої освіти дозволяє вийти за межі звичок, традицій, стереотипів, поглянути на освітній процес під кутом зору із громадянської культури та цінностей громадянського суспільства.

Маємо погодитися з деякими аспектами дослідження І. Запихляк (Запихляк, 2020: 8), щодо інновацій в громадянській освіті у сучасних закладах вищої освіти. Актуальними для громадянської освіти у вищій школі, на нашу думку, сьогодні є сучасні інноваційні стратегії навчання. До таких стратегій відносять: *перехресне навчання (Crossover Learning)* – навчання в неформальних умовах, наприклад, таких як музеї, кіно, театр, інші громадські заклади, підприємства, установи, організації, що може пов'язувати навчальний зміст з проблемами, які мають значення для здобувачів у їхньому житті; *навчання через аргументацію (Learning Through Argumentation)* – під час якого здобувачі вищої освіти можуть просунути своє розуміння науки, сперечаючись способами, схожими на ті, що відбуваються у професійному та реальному житті; *випадкове навчання (Incidental Learning)* – як незаплановане або ненавмисне навчання, яке відбувається, на перший погляд, окремо від основного навчання, проте передбачає навчання у щоденних процедурах на своїх робочих місцях; *контекстне навчання (Context-Based Learning)* – дозволяє вчитися на досвіді, інтерпретуючи нову інформацію; *втілене навчання (Embodied Learning)* – передбачає самосвідомість організму, що взаємодіє з реальним або імітованим світом для підтримки процесу навчання та має на меті сформувати можливості фізичного зворотнього зв'язку і дії, що підсилювали б освітній процес (Запихляк, 2020: 8).

Для нашого дослідження вважаємо необхідним проаналізувати дефініцію поняття «компетентність» у педагогічному аспекті. В сучасній літературі з педагогіки та професійної освіти під «компетентністю» мають на увазі: «здатність приймати рішення; особистісні якості до

забезпечення необхідного результату на робочому місці; сукупність індивідуальних здатностей, необхідних для виконання професійних обов'язків; володіння людиною відповідною компетенцією та ставлення до предмету діяльності; інтегральну якість особистості, що проявляється у здатності та готовності до діяльності» (Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи, 2004: 69). Вітчизняні дослідники у царині компетентісного підходу виділяють такі ключові компетентності: інформаційну, соціально-психологічну, громадянську, комунікативну, методологічну, життєву, професійну, психологічну (рефлексивну) (Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи, 2004: 49; Шевчук, 2018: 86). Як бачимо серед ключових компетентностей виділяється і громадянська. Виникнення громадянської компетентності як соціального явища безпосередньо пов'язано з переходом від традиційного до зрілого громадянського суспільства і з процесом громадянської соціалізації.

В межах нашого дослідження маємо розглянути наукові розвідки американських дослідників J. Westheimer та J. Kahne, якими ще у 2004 році було висвітлено важливі аспекти громадянської освіти (Westheimer & Kahne: 237–269).

Дана ними характеристика громадянина, який активно бере участь у суспільному житті, актуальна й сьогодні. Це той, хто впливає на життя спільноти на місцевому рівні, на рівні штату і на національному рівні. Освітні програми, спрямовані на виховання громадянина, приділяють особливу увагу підготовці здобувачів вищої освіти до участі в колективних громадських справах, дають знання про те, як працюють державні інституції та органи місцевого управління, інші установи (наприклад, місцеві організації) і наголошують на важливості планування і проведення акцій, наприклад спрямованих на надання допомоги тимчасово переміщеним особам в умовах воєнного стану, або заходів щодо участі в проведенні зборів, або тих хто беруть активну участь у суспільному житті громади. Багаточисельною, на думку даних дослідників є група громадян, орієнтованих на соціальну справедливість. В громадянській освіті закладів вищої освіти необхідно спиратися на освітньо-професійні програми з орієнтацією на соціальну

справедливість. В даному випадку, упродовж вивчення освітніх компонентів як обов'язкових, так й вибірових, важливий розвиток критичного мислення та обговорення питань справедливості, рівних можливостей для всіх верств населення на основі демократичної прихильності і знаходження способів поліпшення суспільства в цьому напрямі. Погоджуємося з твердженням даних науковців. Також вважаємо, що вивчення нагальних проблем соціальної справедливості необхідно вивчати не тільки у закладах вищої освіти (Westheimer & Kahne: 237–269).

Для громадянського суспільства, потрібний з високою самосвідомістю, самостійний громадянин, який відстоює як свої індивідуальні, так і суспільні інтереси. Саме для цього й необхідно впроваджувати більше складових громадянської освіти у вищій школі України (Пометун, 2005: 23). Щодо проблеми формування, становлення громадянської компетентності, то М. Михайличенко обґрунтовує її як життєво важливу для утвердження громадянського суспільства сьогодні (Михайличенко, 2007). В теорії професійної освіти перехід до громадянської освіти визначають як набуття сукупності властивостей індивіда, що соціалізований під впливом громадянського суспільства. При цьому громадянська освіта у вітчизняній вищій школі виступає у вигляді соціокультурних, ціннісно-ментальних, власне професійних, морально-етичних і інших знань, навичок та вмінь, що мотивують індивідуальну і групову активність особистості (Шевчук, 2018: 87). Маємо необхідність в рамках нашого дослідження визначити ключові елементи глобального громадянства. До ключових елементів належать: «соціальна справедливість та власний капітал; ідентичність та різноманітність; глобалізація і взаємозалежність; сталий розвиток; мир і конфлікти; права людини; влада й управління; критичне і креативне мислення; емпатія; самоусвідомлення і рефлексія; комунікація; співпраця і розв'язання конфліктів; здатність керувати складністю та невизначеністю; поінформовані та рефлексивні дії; почуття ідентичності та самооцінка; прихильність до соціальної справедливості та правосуддя; повага до людей та прав людини; ціннісне різноманіття; турбота про довкілля та відданість сталому розвитку; прихильність до участі й інклюзії; віра в те, що люди можуть творити зміни». Глобальне громадянство збагачує

всі сфери освітньо-професійних програм підготовки фахівців різних спеціальностей, і кожен освітній компонент як обов'язковий, так й вибірковий, є важливим у процесі розроблення ключових елементів. Маємо також стверджувати, що необхідно представляти орієнтовні силабуси вибіркового освітніх компонентів щодо того, як можна вивчати глобальне громадянство (Клюзко & Колесник, 2020: 64).

Констатуємо, що громадянську освіту майбутніх фахівців різних спеціальностей з вищою освітою можна інтерпретувати як певне особистісне новоутворення, формування якого відбувається в процесі реалізації навчальних і виховних систем професійної підготовки в закладах вищої освіти.

У вищій школі тривалий час складалася дещо краща ситуація з викладанням окремих освітніх компонентів (обов'язкових та вибірових), які становлять важливу складову навчання з громадянської освіти. Основою для формування певних громадянських компетентностей її випускників були навчальні курси «Політологія» та «Соціологія», які тривалий час викладалися здобувачам вищої освіти усіх спеціальностей та були обов'язковими освітніми компонентами (Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз, 2022: 13).

В нашому дослідженні маємо спиратися на державні документи щодо розвитку громадянської освіти. Це Концепція громадянської освіти (2018), схвалена Кабінетом міністрів України та Стратегія громадянської освіти в Україні (2020).

В процесі нашого дослідження маємо розглянути та проаналізувати це дефініцію «громадянськість». Громадянськість – це «духовно-моральна цінність, світоглядна і психологічна характеристика особи, що визначає її обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками та Батьківщиною» (Волкова, 2002: 104). Дослідниця Н. Волкова зазначає, що громадянськість формується у процесі громадянського виховання поряд з такими особистісними якостями як патріотизм, національна самосвідомість, культура міжетнічних відносин, планетарна свідомість, правосвідомість, громадянська позиція, а також громадянський обов'язок та громадянська відповідальність. Учений І. Бех, даючи всебічну характеристику громадянину як патріоту своєї держави, серед найважливіших

громадянських якостей називає такі: «громадянська свідомість, почуття громадянської гідності, почуття громадянської відповідальності та обов'язку, громадянська мужність, прихильність до державних інтересів, готовність захищати Батьківщину, правосвідомість, громадянська активність, повага до національних традицій, державний оптимізм» (Бех, 1998: 4–5). На думку вітчизняної вченої Н. Макогончук, «громадянськість складається з громадянських якостей. Основою яких є громадянська самовідданість, почуття національної гідності, громадянського обов'язку й відповідальності, громадянська мужність, прихильність до загальнолюдських цінностей» (Макогончук, 2013: 85). Аналіз наукової літератури свідчить, кілька років поспіль міжнародна виборча фундація «EFES» за сприяння Міністерства освіти та науки України запроваджує у вишах такий вибірковий освітній компонент як «Демократія: від теорії до практики». У ньому виразно присутні важливі тематичні компоненти громадянської освіти. Важливо й те, що навчання відбувається в інтерактивній формі, що дозволяє здобувачам вищої освіти різних спеціальностей засвоювати такі важливі теми як права людини, рівність громадян, гендерна рівність, різні форми демократичної участі та інші.

В процесі громадянської освіти у вищій школі науковці та освітяни України повинні почати прискорене формування нової, демократичної за змістом і національної за формою системи громадянської освіти. Ключовим чинником і запорукою успіху нашої держави в цих складних умовах є її підтримка та захист з боку громадян України, спільне творення консолідованого демократичного суспільства. З цілісною системою громадянської освіти (Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз, 2022: 5).

Громадянська освіта у вищій школі має стати основою формування демократичного суспільства в Україні. Як затверджено в Конституції України «Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Стаття 25.

Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами» (Конституція України, 1996).

Ще однією дефініцією, необхідною для нашого дослідження є «громадянська зрілість». На думку видатної вітчизняної вченої Р. Хмелюк, поняття «громадянська зрілість» достатньо широке. Воно не стільки вікове, скільки моральне, тобто визначається не віком, а поглядами, вчинками, поведінкою в суспільстві. Громадянська зрілість, за констатацією Р. Хмелюк, це «становище особистості в суспільстві, в системі суспільних відносин, коли вона виступає повноправним суб'єктом громадянських прав і обов'язків. Крім того, громадянська зрілість характеризується соціальними цінностями (патріотизмом, інтернаціоналізмом, відповідальністю, обов'язком, відданістю державі) та якостями особи (цілеспрямованістю, організованістю, самостійністю, працьовитістю, наполегливістю)» (Хмелюк, 1978: 6–7). А отже, громадянська зрілість може розглядатися як наслідок громадянської освіти в процесі професійної підготовки майбутнього фахівця в закладі вищої освіти. Узагальнення вищеназваних дефініцій дозволяє стверджувати, що громадянська освіта в закладах вищої освіти України є складним інтегрованим утворенням у структурі особистості майбутнього фахівця. Результативність громадянської освіти випускників вітчизняних вишів є виявом їх громадянської культури та основою громадянської зрілості.

Висновки. 1. Громадянська освіта має всебічний характер. 2. Способи впровадження громадянської освіти в закладах вищої освіти різні за реалізацію цілей. 3. Складові громадянської освіти у закладах вищої освіти: громадянська компетентність; громадянська зрілість; громадянськість; глобальне громадянство; орієнтація на соціальну справедливість. 4. Громадянська освіта у вітчизняній вищій школі виступає у вигляді соціокультурних, ціннісно-ментальних, професійних, морально-етичних і інших знань, навичок та вмінь, що мотивують індивідуальну і групову активність особистості. 5. Тенденції впровадження громадянської освіти у закладах вищої освіти: «навчання через дію» і застосування набутих знань та навичок в житті, безпосередньо в університеті чи громаді, громадянська освіта включає в себе освіту з глобального громадянства (Global Citizenship Education) та освіту з прав людини (Human Rights Education) як одну з обов'язкових складових, спрямовану на прищеплення здобувачам вищої освіти цінностей, поглядів та поведінки, які підтримують відповідальне глобальне громадянство: творчість, інновації та відданість миру, правам людини та сталому розвитку. 6. Формування в здобувачів вищої освіти різних спеціальностей ключових компетентностей з громадянської освіти.

Перспективами подальших наукових розвідок вважаємо вивчення громадянської освіти у вищій школі в умовах воєнного стану.

REFERENCES/ЛІТЕРАТУРА

1. Bekh ID. (1998). Psykholoho-pedahohichni umovy vykhovannia u molodi, hromadianskosti. Hromadianske vykhovannia molodi v umovakh transformatsii suspilstva: zb. nauk. statei. Cherkasy: 4–5. [Бех ІД. (1998). Психолого-педагогічні умови виховання у молоді громадянськості. *Громадянське виховання молоді в умовах трансформації суспільства*: зб. наук. ст. Черкаси: 4–5].
2. Hromadianska osvita v umovakh bezpekovykh vyklykiv i zahroz: navchalnyi posibnyk. (2022). / Za red. AM. Kruhlashova, NIu. Rotar, IV. Tsikul. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t: 184. [Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз: навчальний посібник. (2022). / За ред. АМ. Круглашова, НІУ. Ротар, ІВ. Цікул. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т: 184].
3. Hromadianska osvita: mystetstvo tvoryty zminy. (2020). / K. Kliuzko, L. Kolesnyk. Kyiv: Kompyrnt: 74. [Громадянська освіта: мистецтво творити зміни. (2020). / К. Ключко, Л. Колесник. Київ: Компрінт: 74].

4. Khmeliuk RI. (1978). Formuvannia hromadianskoi zrilosti studentskoi molodi. Kyiv: Vyshcha shkola: 133. [Хмельюк РІ. (1978). Формування громадянської зрілості студентської молоді. Київ: Вища школа: 133].
5. Kompetentisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukraïnski perspektivy. Biblioteka osvithoi polityky. (2004). Pid zah. red. O.V. Ovcharuk. Kyiv: «K.I.S.»: 112. [Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Бібліотека освітньої політики. (2004). Під заг. ред. О.В. Овчарук. Київ: «К.І.С.»: 112].
6. Kompetentnosti dlia kultury demokratii. Zhyvemo razom yak rïvnopravni hromadiany v kulturno bahatomanitnomu demokratychnomu suspilstvi. (2024). [Компетентності для культури демократії. Живемо разом як рівноправні громадяни в культурно багатоманітному демократичному суспільстві]. URL: <https://bit.ly/2uygoot> (data zvernennia: 10.01.2024).
7. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996. [Конституція України від 28.06.1996]. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (data zvernennia: 10.01.2024).
8. Makohonchuk NV. (2013). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti u maibutnikh ofitseriv-prykordonnykh u protsesi vyvchennia dystsyplin sotsialno-humanitarnoho tsyклу: dys. ... kand ped. nauk. Khmelnytskyi: 85. [Макогончук НВ. (2013). Формування громадянської компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу: дис. ... канд. пед. наук. Хмельницький: 85].
9. Mykhailichenko MV. (2007). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv predmetiv humanitarnoho tsyклу: dys. ... kand. ped. nauk. Kyiv: 48. [Михайліченко МВ. (2007). Формування громадянської компетентності майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу: дис. ... канд. пед. наук. Київ: 48].
10. Pometun O. (2005). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky. Visnyk prohram shkilnykh obminiv: 23. [Пометун О. (2005). Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. Вісник програм шкільних обмінів: 23].
11. Shevchuk TE. (2018). Hromadianska kompetentnist yak element formuvannia osobystosti maibutnikh fakhivtsiv. Molodyi vchenyi: 4.1: (56.1): 85–88. [Шевчук ТЄ. (2018). Громадянська компетентність як елемент формування особистості майбутніх фахівців. Молодий вчений: 4.1: (56.1): 85–88].
12. Volkova NP. (2002). Pedahohika: posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv: Akademiia: 576. [Волкова НП. (2002). Педагогіка: посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Академія: 576].
13. Westheimer J., & Kahne J. (2004b). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Education Research Journal*: 41(2): 237–269. URL: <https://bit.ly/2X0hKA1> (data zvernennia: 10.01.2024).
14. Zapukhliak IB. Suchasni innovatsiini stratehii navchannia. (2020). Innovatsiini metody vykladannia u vyshchii shkoli: obmin dosvidom ta krashchi praktyky: materialy kruhloho stolu: Za red. d.e.n., profesora AS. Polianskoi. Ivano-Frankivsk: IFNTUNH:19. [Запукхляк ІБ. Сучасні інноваційні стратегії навчання. (2020). Інноваційні методи викладання у вищій школі: обмін досвідом та кращі практики: матеріали круглого столу: За ред. д.е.н., професора АС. Полянської. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ:19].

Стаття надійшла до редакції 20.01.2024

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор **Світлана ГРИЩЕНКО**

Юрій МИСЛИВЕЦЬ

ORCID 0009-0003-3540-0418

*Аспірант кафедри педагогіки, психології і
методики технологічної освіти,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)*

E-mail: ppmtpn@gmail.com

Yurii MYSLYVETS

ORCID 0009-0003-3540-0418

*Postgraduate of the Department of Pedagogy,
Psychology and Methodology
of Technological Education
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)*

E-mail: ppmtpn@gmail.com

Максим ІМЕРІДЗЕ

ORCID 0000-0002-1249-5018

*Кандидат педагогічних наук, докторант,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)*

E-mail: Max.imeridze@gmail.com

Maxim IMERIDZE

ORCID 0000-0002-1249-5018

*PhD in Pedagogical Sciences,
Doctoral student,
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»,
(Chernihiv, Ukraine)*

E-mail: Max.imeridze@gmail.com

Віктор ПУТНІКОВ

ORCID 0009-0004-2328-1391

*Аспірант кафедри педагогіки, психології і
методики технологічної освіти,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)*

E-mail: ppmtpn@gmail.com

Viktor PUTNIKOV

ORCID 0009-0004-2328-1391

*Postgraduate of the Department
of Pedagogy, Psychology and
Methodology of Technological Education
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)*

E-mail: ppmtpn@gmail.com